

■ समीक्षा

पिपीलिका मुक्तिधाम (कादंबरी)
दिवाकर वैशंपायन
दिवस बोलू देत नाहीत (कवितासंग्रह)
डॉ भाऊराव तनपुरे
नाळ (कथासंग्रह)
अस्मिता येंडे
कास्तकारायन (वन्हाडी कवितासंग्रह)
रवींद्र दलवी
मातीचे अत्तर (हायकूसंग्रह)
तुकाराम खिल्लारे

■ लेख

भान हरपलेली कविता- योगिनी राऊळ
शब्दाच्या पलीकडे - संजय गोरडे
मना घडवी संस्कार - रवींद्र मालुंजकर
डॉगडुजी - सुचित्रा पवार
डौलाने फडकेल माझा तिरंगा- राजेंद्र उगले
माझा गाव - प्रा. बी एन चौधरी
साधनेची साधना - पुजा बागुल
सोहळा कुंकवाचा- वृषाळी वानखडे
नाक - मिलींद कल्याणकर
कोरोना - बाबासाहेब दाभाडे
स्वातंत्र्य - अनिरुद्ध पाटील
आपली बहीण सुरक्षित आहे ना - प्रतिक कांबळे

■ कथा

स्मृतीचा कोपरा - अनंदा घोडपकर
सहवास - रेणुका जाधव
स्त्री.. सहनशक्ती - ज्योती हलगेकर
भाई - संजय गोराडे
शिलू - प्रभाकर पवार
लग्न - वैष्णवी पाडले
अनाथ - राजकुमार मोरगे
आणि सुटकेचा मार्ग सापडला - शरद पुराणिक
आड-नाव - नवनाथ गायकर

■ कविता

तुच माझी - मिलींद हिवराळे
ताजी फुले - गोकुळ वाढेकर
माय - रवींद्र दलवी
वावराची खरेदी - प्रदिप ईक्कर
काहीतरी चुकतय - संजय चौधरी
कुंधा - डॉ संजय बोरुडे
निघण्यापूर्वी - प्रा. साईनाथ पाचरणे
कसे सांगू तुला - शारदा मालपाणी
बायको - धनंजय बुटेरे
धर्म आणि भूक - रमजान मुल्ला
भान - लक्ष्मण नागरे
हे ईश्वरा - संजय चौधरी
पाऊस - क्रांती करजगीकर
अंकुरलेली कविता - हेमंत सावळे
मातेरं - वासुदेव खोपडे
नाती - पांडुरंग कोकुलवार
कन्यादान - संदीप बागडे
रोषणाई - रामकृष्ण पाटील
किंमत - सीमा रिसबुड
जगु दे - प्रतिक रूमडे
वाळू - माधुरी माणिककुवर
जवळ घे ना - अरुण तुळजापूरकर

■ गड्डल

अरुण सोनवणे
खलील मोमीन
बबन धुमाळ
श्रीकृष्ण राऊत
प्रमोद राठोड
भागवत बनसोडे
विजयकुमार देशपांडे
निलेश कवडे
व्यक्टेश कुलकर्णी
डी.के.शेख

समीक्षा

डॉ भाऊराव तनपुरे

‘गावजीवनाला उलगडत नेणारी गजानन फुसेंची कविता...’

‘दिवस बोलू देत नाहीत’

‘दिवस बोलू देत नाहीत
गजानन फुसे
काव्याग्रह प्रकाशन
प्रथम आवृत्ती २०१९

काव्याग्रहने प्रकाशीत केला ग्रामीण कवी गजानन फुसे यांचा पहिला कविता संग्रह हाती आला. कवी शेतकरी, स्वाभाविकच शेतकीजीवनाशी निगडीत कविता संग्रहात अधिक असणार हा पूर्वप्रह कविता संग्रह वाचतांना अधिक पक्का व अचूक ठरतो. संग्रहाची अपेण्याप्रिकाच कविने आईवाहीनामह काटकरी मजूरांना वाहीली आहे. संग्रहातील संबंध कविता ग्राम्यजीवन, शेतकरी, शेतमजूर, शेती या विषयांशी निगडीत आहेत. संग्रहाचे आणखी एक वेशिष्ट ये हे की कविने शेतकीशी निगडीत अनेक वस्तुंची नावे कवितांमध्ये वापरलील. खरे तर आता त्यातील वरीचांशी वापरातही राहीली नाही. परंतु शेतकीशी संबंधीत वस्तुंची नावे जाणून घेण्याची उत्सूकता व आवड असणारांसाठी हा संग्रह पर्वणी ठरावा असा आहे.

‘वास्तव’ ही संग्रहातील पहिलीच कविता मजूराची व्याधा घेऊन येते. मजूरी हेच ज्याच्या उत्पन्नाचे साधन आहे. त्यांना जेव्हा नापिकी साल पडते तेव्हा स्वाभीमानाने जगणे कसे कठीण होते ते सांगून जाते. नापिकी शेतक-यांपेक्षाही मजूरांना भारी पडते. ‘पृथ्वी मोलाची भाकर’ ही कविता मजूराच्या जीवनात असलेली घेकारीची झळ उजागर करते.

‘सहा दुष्काळ नाचरा,
नाही चाकरी ओटयात
परवसीया काळोख
उफराटा नशियात’

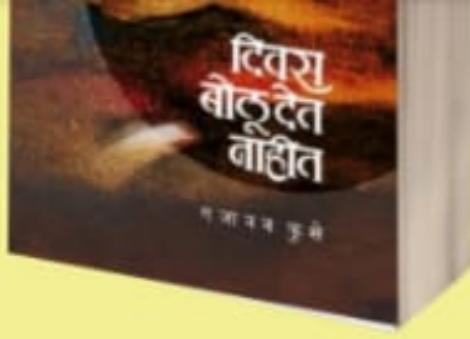
पोटचा गोळा उपाडी असलांना भाकर पृथ्वीमोलाची नाही वाटणार तर काय? उन्हाळ्याच्या प्रचंड उकाळ्याच्या पाश्वभूमीवर कवी म्हणतो ‘चूल तेवढी घंडगार’ अर्थात चूल घंड असणे ही उकाळ्याहूनही अधिक असहा असणार हे वेगळे सांगापला नको. कवीच्या बहुनेक कविता मुक्तछंदातील आहेत. ‘जागर’, ‘कैवारी’, ‘या मायमातीची’, ‘या मायमातीची’ ‘पेरणीचे बीज’ ‘ठेवा’ ‘मिठेल घाण’ अशा कवितांच्या मायमातून कविने अभंग हा प्रकारही हाताळाला आहे. तो चांगला जमलाही आहे. ‘ठेवा’ हा अभंग सुरुवातीला

‘जिवेभावे घेती। मुखी तुझे नाम ||
असो नसो काम | करी त्याच्या ||’

अशा ओढीने येतो तेव्हा वाटते हा अभंग टिकेच्या सुराने जाणार पण पृष्ठे तो अपेक्षा भंग करीत श्रद्धेचे रूप घारण ” हा अभंग म्हणजे पेरणीच्या वेळीच्या अनोखा अल्हादच ! ” पेरणीचे बीज” मध्ये दरवर्षी शेतक-याला झुरायला लावणारा मौसमी पाऊस आणि त्यामुळे त्याची होणारी तगमग आली आहे. पावसाने पडावे हा त्याचा वसा पण तोच तो विसरला तर ?

‘मिट्टिनिया डोळे | वसलाशी कसा ||
रिमझीम वसा | विस्मरनी ||’

पोंशिदाच आता घोक्यात आला आहे. जो जग जगवत होता त्यांच्या मरणाचा तमाजा आता जग पाहतेय. तो इतका हवालदिल आहे की त्याच्या करमणकोऱ एकमेव साधन असलेली विढी ओदायलाही त्याच्याकडे येसे नाहीत. कवी स्वतः शेतकरी आहे आणि शेतक-याच जगण त्यामुळेच तो स्वतःच अनुभवतो आहे. ‘शाळा - शाळा’ योळताना ग्रामीण स्त्री पुरुषाप्रमाणेच सर्व कामे करते हे सांगतो. ‘निर्धारित’ ही आन्मलकी कविता. कवी प्रथम परिस्थितीपासून दूर पळायचा. आता तो प्रगल्भ झाला. त्याच्यात हिमत आली पण ती हिमत खारी आहे का मास्तन मटकून आणलेली? अनेक गोष्टीच्या अभावात जगणाच्या शेतमजूराला कोणतीही एखादी गोष्ट मिळाली नी नाही.

तिव्र बोलुदेत वाहित

२०१३ इंडिया

पोटचा गोळा उपाशी असतांना भाकर पृथ्वीमालाची नाही बाटणार तर काय? उन्हाळयाच्या प्रचंड उकाळयाच्या पाशुवभूमीवर कवी म्हणतो 'चूल तेवढी घंडगार' अर्थात चूल घंड असणे ही उकाळयाहूनही अधिक असहा असणार हे वेगळे सांगापला नको. कवीच्या बहुतेक कविता मुक्तदंदातील आहेत. 'जागर', 'कैवारी', 'या मायमातीची', 'या मायमातीची' 'पेरणीचे बीज' 'ठेवा' 'मिठेल घाण' अशा कवितांच्या माध्यमातून कविने अभंग हा प्रकारही हाताळला आहे. तो चांगला जमलाही आहे. 'ठेवा' हा अभंग सुरुवातीला

'जिवेभावे घेती | मुखी नुझे नाम ||
असो नसो काम | करी त्यांच्या ||'

अशा ओढीने येतो तेवा बाटते हा अभंग टिकेच्या सुराने जाणार पण पृष्ठे तो अपेक्षा भंग करीत श्रद्धेचे रूप घारण "" हा अभंग म्हणजे पेरणीच्या खेळीचा अनोखा अल्हादच! 'पेरणीचे बीज' मध्ये दरवर्षी शेतक-न्याला झुरायला लावणारा मौसमी पाऊस आणि त्यामुळे त्याची होणारी तगमग आली आहे. पावसाने पडावे हा त्याचा वसा पण तोच तो विसरला तर?

'मिटूनिया डोळे | वसलाशी कसा ||
रिमझीम वसा | विस्मर्णनी ||'

मानव अनादी काळापासून स्थलांतर करत आलेला आहे. ते करीत असतांना पोटाची खळगी हे महत्वाचे कारण होते. कवीलाही बाटते की, स्थलांतर हे ऐच्छिक नसते. मजुरांचे रोजगारासाठी होणारे स्थलांतर हे अगतिकेतेतून असते. कोणाला आपला गाव, आपली माणसं सोडून जावे बाटते. पण 'पापी येट का सवाल' असतो. कवी म्हणतो,

'त्यागुनी जन्मभू | जती दूरदेशी ||
किती किती पक्षी | नाईलाने ||'

अर्थात त्या जाणान्या पक्षांच्या विरहाने कवीही कालवतो आहे. मजुरीसाठी भटकती करणान्या मजुरांच्या मुलांची हेळसांग 'चिंगी' या दिर्घकवितेत कवीने विशद केली आहे. 'चिंगी सावळा' ही कविता सावलाच्या 'कांदामूळा भाजी' या अभंगाची आठवण करून देते. ग्रामीण संस्कृती, ग्रामजीवन हाच या कवितेचा मुख्य घागा आहे. पारावरच्या गावगप्पा हा ग्रामीण संस्कृतीचा एक अविभाज्य भाग आहे. 'उद्या पेणार साल' व 'इडापोडा' अशा कवितामधून या पारावरच्या गप्पांचा फड डोळयापृष्ठे उभा राहतो. गावातील घडांच हे हक्काच व्यासपीठच! शहरातील घडांच्या बाट्याला हे येत नाही म्हणून त्यांचा घडांपकाळ अधिक निराशेत व एकाकीपणात जातो. एक समस्या घनतो. 'मेपांची गाणी' कवितेत कवी म्हणतो,

'चारी दिशांत, दाटली घुळ
जरा पणांचे, सूटले कळ'

वावटकीचे यथार्थ वर्णन आले आहे. 'कोरहवाहू खास्ता खातांना' या कवितेचा संदर्भ हा की कविता घरणाच्या संरक्षक भितीला संघोधित करीत आहे. 'दिवस बोलू दते नाहीत' ही या कविता संग्रहातील शीर्षक कविताही शेतक-न्याचे दैन्य उजागर करणारी आहे. शेतकरी शेतात महागड वियाण वापरतो मात्र त्याच मन दृश्यतच असते. ते उगवेल की नाही याची झालवती त्याला येत नाही. मात्र आपली घाण मिठेल हा त्याचा आशावाद कायमच आहे. 'वलय' कवितेत कविता मजुराप्रतीचा जिल्हाला दिसतो. त्यांच्या अर्पण पत्रिकेतच तो दिसतो. मजुराला सावकारांकडून मिळणारी सहानुभूतीशृङ्ख वागणूक काळजाला घररं करून जाते.

शेतक-न्याने आजच्या काळात आधुनिकतेची कास घरली. मात्र यामुळे शेतीचा खाच वाढला. त्यापाची कजं आणि आत्महत्या यापेक्षा आपली परंपरागत विनाखाचांची शेतीच बरी असे कवीला बाटते तोच भाव त्याच्या 'जीवनपात्रा' या कवितेत दिसतो. 'बाप' ही कविता सांज कशी निभावेल या चितेने ग्रासलेल्या बापाची अवस्था दाखवते. तोच बाप कविला मातीतला पांढुरंग बाटतो. आजकाल शेतकरी मेटाकटीला आला आहे. अशा स्थितीत 'घडी नसताना' या कवितेतून कवी शेतक-न्याला पून्हा घीर घरायला सांगतो. जगाचा

7 / 78

पोशिंदाच आता घोक्यात आला

ता त्या

मरणाचा तमाशा आता जग पाहा.

ल आहे

त्याच्या करमणूकीच एकमेव साधन असलला खेळी ओढापलाही त्याच्याकडे पैसे नाहीत. कवी स्वतः शेतकरी आहे आणि शेतक-न्याच जगण त्यामुळेच तो स्वतःच अनुभवतो आहे. 'शाळा - शाळा' खेळताना ग्रामीण स्त्री पुरुषाप्रमाणेच सर्व कामे करते हे सांगतो. 'निर्धास' ही आत्मलक्षी कविता, कवी प्रथम परिस्थितीपासून दूर पळायचा. आता तो प्रगल्भ झाला. त्याच्यात हिम्मत आली पण ती हिम्मत खरी आहे का मासून मटकून आणलेली? अनेक गोष्टीच्या अभावात जगणान्या शेतमनुराला कोणतीही एखादी गोष्ट मिळाली की निवांत कसे वसता येईल. तसा मानवप्राणी अभावात असो की, प्रभावात निवांत कधी वसणार? खेळ, शेती, पिंक हे जसे शेतक-न्याच्या जिल्हाळयाच विषय असतात तसाच त्याच्या जिल्हाळयाचा सोबती त्याचे कुत्रे पण तेच विवट्याने मारत्यावर व्यवीत झालेला शेतकरी 'रिण चुकवून' या कवितेत भेटतो. 'देखरेख' कवितेत अनेक प्रसंग ठुभे करून कवी अनेक पात्राची भेट घालून देतो. कवीची कविता त्याचे गाव सोडून बाहेर जात नाही. मात्र रस्तेवांधणीतील भ्रष्टाचाराचा समाचार कविने घेतला आहे. 'पाणी आहे तर' ही कविता झाहर आणि गावाची तुलना करते आणि गड्या आपला गावचं बरा ठरवते. राजकारण्यांचा खरपूस समाचार घेणारी कविता म्हणजे 'कदाचित होणारच नाही' एखाद्या कथेप्रमाणे उत्सुकता नाणत नेते आणि 'अगळुं गाव पंधरा - पंधरा वीस - वीस दिवस राहते मुहती अंधार, चिलटांच्या रोगट खाईत, तु फक्त दोनतीन दिवसंच राहून दाखव,' असा सवाल करून थांवते. छान कळस, कर्नमाफी कशी फसवी आहे हे वेगळ्या पद्धतीने कवी सांगतो. घर कसे असावे याचा वस्तूपाठच कवी 'घराच्या घरपणासाठी' या कवितेत देतो. 'पोटमारा' ही कविता करूणेचा आकांत उभा करते.

'कवी गजानन फुसे' यांच्या कवितासंग्रहातील सर्वंच कविता कोणत्या ना कोणत्या अंगाने ग्रामीण जीवनाशी विलगलेल्या आहेत. ग्रामजीवनातील सर्वंच विषयांना त्यांनी स्पृश केला आहे. रोजाचाच रोजी रोटीचा सवाल असणान्या शेतकरी मजुराची ही कविता आहे. अतिशय वाचनीय तर आहेच पण त्याहून अधिक ती चितनीय आहे. संग्रहाचे स्वागतच झायला हवे. कविला शिवारभर शुभेच्छा.

डॉ भाऊराव तनपुरे
वाशिम